

VÁCLAV VERUNÁČ
O HOSPODÁŘSKÝ
PLÁN

•

21. 3. 386
do 1.

21. 3. 386
1. 3. 4. 1933

KNIHOVNA
OBCHODNÍ A ŽIVNOSTENSKÉ KOMORY
V PRAZE I., 660.

1933

ČIN • PRAHA

ÚVODEM

Tato práce vznikala postupně z řady úvah o hospodářském plánování. Je soustavným dovršením všech mých prací dřívějších, které se obírají zásadami vědecké organizace. Roku 1932 zpracoval jsem pro Sociální ústav Republiky československé přednášku o hospodářském plánu, kterou jsem doplnil v této knížce závažnými skutečnostmi pozdějšími, aniž jsem byl nucen měnit základy, na kterých jsem bu-
doval původní přednášku, otištěnou pak v So-
ciální revui v 12. čísle ročníku 1932.

Hlavně vývoj v posledních dnech před vydá-
ním této práce, kdy se knížka již sázela, dává
mi za pravdu; při tom nepřihlížím k akcím v za-
hraničí, o nichž se v knížce zmiňuji obšírněji;
jde mi spíše o vývoj u nás.

Sjezd Československé sociálně demokratické
strany dělnické, který se konal ve dnech 27. až
29. října 1933, řekl jasně kladné stanovisko
k hospodářskému plánu; ministr zahraničních
věcí dr. Edvard Beneš v zahraničním výboru
obou sněmoven Národního shromáždění dne
31. října 1931 prohlásil, že plánovitá výstavba
hospodářské Malé dohody vyžaduje »pochopení
toho důležitého faktu, že i u nás budeme se
muset rozhodnout pro jistý druh tak zvaného
plánovitého hospodaření« a podle zpráv den-
ních listů vyslovily s tímto názorem souhlas
téměř všechny politické strany dnešní koalice.

Tím je, doufám, dán také základ k uskuteč-
ňování toho, co se v této knížce navrhuje.

Při této příležitosti děkuji srdečně příteli Vasilu Škrachovi za iniciativní pozornost, s kterou sledoval mou práci od jejího vzniku, i za ochotu, s kterou ji zařadil do svého Programu, knihovny zásadních a živých otázek; a děkuji upřímně inž. Bohumilu Přikrylovi za péči, kterou věnoval úpravě publikace.

Všem milým přátelům, kteří se mnou bojovali společně při propagaci myšlenek, v knížce obsažených, platí také má opravdová vděčnost.

Je mým přáním, aby tato naše prvá přehledka počínů a předpokladů práce pro hospodářský plán byla nám všem užitečnou oporou v boji o překonání krise a v dalším úsilí o hospodářské plánování.

V Praze 7. listopadu 1933.

Dr Václav Verunáč

ZÁKLADNÍ POJMY

Dříve než přikročíme k vlastnímu tématu, je třeba ujasnit si tři základní pojmy: plánovitě hospodářství, hospodářský plán (případně hospodářské plánování) a hospodářský program.

1. Plánovitě hospodářství

Plánovitě hospodářství předpokládá soustavné a stálé, ústředně řízené uskutečňování hospodářského plánu ve všech úsecích hospodářského celku tak, že plán se stává trvalým znakem celého hospodářství.¹⁾

2. Hospodářský plán

Hospodářský plán sám o sobě nemusí ještě znamenat plánovitě hospodářství. Je cestou k němu, je s ním v těsné myšlenkové souvislosti, je jeho předpokladem. Soustavné uskutečňování hospodářského plánu v celém rozsahu je trvalým znakem plánovitého hospodářství. Hospodářský plán vytyčuje přesně a v podrobnostech prostředky, posloupnost akcí a způsob použití prostředků a vymezuje dobu; obsahuje podrobnosti, které lze za dané situace prakticky zachytit.

Hospodářským plánováním (economic planning) pak se označuje činnost, která směřuje k vytvoření hospodářského plánu. V hospodář-

¹⁾ Viz také definici Lorwinovu na straně 78.

ství americkém se hospodářské plánování, prováděné v jednotlivých podnicích a pak dále v celých odvětvích, pokládá za základ hospodářství celkového.²⁾

3. Hospodářský program

Hospodářský program naznačuje toliko směr, jakým se bude postupovat.

Tyto tři pojmy se často zaměňují. Z toho vznikají rozličná nedorozumění. Dokonce možno říci, že pojem plánovitého hospodářství se stal pro některé kruhy jakýmsi strašákem, jako by při plánovitém hospodářství muselo jít o násilné a překotné změny; každé úsilí toho druhu se ihned ztotožňuje s nastolením sovětské Pětiletky.

Tolik je však jisto, že vývoj k plánovitému hospodářství směřuje. O tom svědčí řada průkazných dokladů z vědecké literatury, o tom svědčí mnohé okolnosti, o kterých budeme jednat dále.

Jak dlouho bude trvat, než bude plánovité hospodářství uvedeno v život tak, aby skutečnost odpovídala obsahu tohoto pojmu, nezávisí jen na jakosti pojmu plánovité hospodářství, nýbrž také na mocenských silách a pochopení těch, kdo mají vliv na hospodářský vývoj a kdo na něj působit mohou a budou; a ovšem také na dalším vývoji technického pokroku.

²⁾ Viz Hugo von Haan: *Das amerikanische Plan-ning*. C. L. Hirschfeld Verlag, Leipzig 1933.

VÝVOJ MYŠLENKY HOSPODÁŘSKÉHO PLÁNU

1. Od hospodářství liberalistického k hospodářství záměrnému

Liberalism, který byl vůdčí myšlenkou XIX. století, přinesl do hospodářského vývoje své nesporně kladné hodnoty proti feudalismu, který jej předcházel. S liberalismem bude v historii vždy spojeno údobí hospodářského rozmachu. Uvolněná síla individua, jeho schopností, umožnily rychlé vývojové tempo v hospodářství i v technice.

Časem se však začaly ukazovat některé nesrovnalosti, předně organizační. Tyto nesrovnalosti vedly k poruchám hlavně sociálním. Ukázalo se, že je třeba usměrňovat rozpoutané síly, které byly uvolněny přes určitou mez účelnosti, působily chaoticky, narážely na sebe a vyvolávaly zbytečné tření. Proto lze už koncem XIX. století pozorovat, jak zásada naprosté volnosti ustupuje před snahou uplatnit organizační zásahy buďto svépomocné nebo zásahy veřejné moci.

Světová válka svými účinky materiálními a organizačními (vázané hospodářství) a účinky morálními a politickými (demokracie) přivádí zvláště rychle na přetřes otázku racionálního uspořádání hospodářských vztahů.

Ostatně omezování tak zvané volné soutěže, volné souhry sil (které tak charakterisují libe-

ralism), jeho stoupenci samými v těch případech, kde se volná soutěž stávala nebezpečím stability, po případě i zájmů ziskových, ukazuje, že *via facti*, i bez teoretické dokumentace, ovšem i bez jakýchkoli vyšších motivů, hospodářství si samo vynucuje regulaci, zásah do volné souhry sil.

Další technický vývoj bude působit nové a nové omezování dosavadní volnosti. Neboť světové hospodářství, jehož obrysy jsou čím dále tím zřetelnější a jehož pojem je čím dále tím více skutečností, nestrpí anarchie a chaosu, který je zaviňován v první řadě tím, že organizace hospodářství nepostupuje souběžně s technickým pokrokem.

Jestliže jsme dosavadními způsoby organizací dosáhli nejvýkonnější metody výroby, není tím řečeno, že se nynější způsob hospodaření ukázal dostatečně schopným v otázce rozdělení statků, které se nahromadily v takovém množství výrobou technicky stále zdokonalovanou a zvyšovanou.

Bylo-li století XIX. stoletím techniky, z velké části právě vlivem liberalismu, bude století XX. proto stoletím organizace, stoletím hospodářství záměrného, regulovaného.¹⁾

¹⁾ Jako zajímavý doklad uvádím slova profesora Tugwella, člena tak zvaného Trustu mozků presidenta Roosevelta. Tugwell podal autentický výklad hospodářské filosofie Rooseveltovy v článku, který uveřejnil v New York Times a z něhož podstatné části citovaly Lidové noviny ze dne 10. srpna 1933. V článku se posuzuje volnost soutěže takto: »A nyní, ve čtvrtém desetiletí tohoto století, jsme odhodláni otevřeně uznati, že soutěž v největším počtu svých forem je drahým plýtváním, že velké svazy musí nabýt v každé moderní

Už v průběhu XIX. století najdeme myšlenky, které ukazují na snahy po plánovitém usměrnění hospodářství; jsou to myšlenky socialistů na konci první polovice tohoto století. Vzrůstající organizační jednotky zájmového hnutí (průmyslového i zemědělského, ať už kartely či odborové organizace) posilovaly tyto tendence, třebaže každá s jiného hlediska. Prudký vývoj industrialisace koncem XIX. a začátkem XX. století, zejména pak světová válka (v Americe bylo válečné hospodářství úplně pod vlivem plánovitého postupu) tyto snahy, vyjadřované v různých formách, jen zesílily.

Během světové války, v letech 1914—1918, bylo zavedeno tak zvané vázané hospodářství v mnoha státech a také u nás, v bývalém Rakousko-Uhersku. Mohli bychom se domnívat, že toto vázané hospodářství bylo jakýmsi náběhem k hospodářství plánovitému. Situace

společnosti vrchu. Jdeme dále: Pravíme, že jim má být dovoleno, aby vrchu nabyly, ale jen za takových podmínek kontroly, která zajistí pro všecek lid spravedlivé rozdělení statků, které tyto svazy tvoří a hromadí nyní pro sebe. Jsme vedeni k tomu, abychom rozdělili tyto statky rovnoměrněji podle úvah lidskosti.«

A Tugwell dále sebevědomě říká: »Jdeme kupředu s vědomím, že neobmezená soukromá soutěž je smrt a ne život obchodu a průmyslu. Musíme si dále osvojovat umění velkorysé správy.«

Zajímavý je také výrok Lorwinův na Mezinárodním kongresu pro světový sociálně hospodářský plán, který se konal roku 1931 v Amsterdamu, že základem nauky *laissez faire* XIX. století je metafysická myšlenka o vládě prozřetelnosti. Plánování, myšlenka XX. století, zakládá se na filosofické víře v schopnost člověka tvořivě měnit hospodářské a sociální vztahy vědeckým výzkumem a konstruktivní plánovitostí. (Viz dále stranu 133.)

byla však jiná: tehdejší doba nebyla pro takové řešení psychologicky vhodná.

K osvětlení používáme citátu ze studie, která byla napsána na základě soutěže Masarykovy akademie práce v roce 1931, a v níž autor, sám svého času zúčastněný na administrativě vázaného hospodářství, v doslovu kriticky praví: »Závady, zjištěné při studiu vázaného hospodářství v jednotlivých oborech, byly jen důsledkem liknavého a váhavého jakož i nesystematického postupu veřejné správy. Možno bezpečně tvrdit, že rozsah i způsob jednotlivých zásahů mohl vést, když ne bezpečně k cíli, tedy aspoň k jakémusi účelnému usměrnění celého hospodářského života a jeho přizpůsobení pro obranu státu. To, co bylo v minulé válce prováděno, neznamena žádný systém. Proto by bylo možno dojít jen k falešným závěrům, kdybychom na výsledcích, vyvolaných jednotlivými opatřeními v jednotlivých oborech, chtěli hledat poučení. Jediný všeobecný poznatek a návrh, vyplývající z minulých zkušeností, možno shrnout do této věty: Bude bezpodmínečně nutno pamatovat na přípravu plánovitého upravení hospodářského života hned od prvního dne vstupu státu do válečného stavu, toto plánovité hospodaření provést za předpokladu, že při něm bude zhodnocen s jednoho hlediska hospodářský potenciál státu a že válečné hospodaření bude též s tohoto jednoho hlediska a s jednoho místa usměrňováno. Bude-li na tomto podkladě vytvořen samostatný systém, založený na předpokladech mírového vývoje, možno bezpečně očekávat, že stát překoná bouři vá-

lečné litice i tehdy, bude-li odkázán jen na své vlastní síly.«

O vázaném hospodářství za války vyslovuje se rovněž profesor S. N. Prokopovič²⁾ jako o zjevu mimořádném: Opatření jsou vyvolávána krajní nutností. »Jestliže se úloha vlády za dřívějších válek,« praví Prokopovič, »omezovala na financování války, musela vláda za války roku 1914—1918 vypracovat celou soustavu opatření veřejnoprávní povahy, majících mobilisovat a militarisovat národní hospodářství pro zásobování armády vojenskými prostředky, aprovisací a tak dále.« V dalším Prokopovič praví: »Nás tu zajímají jen opatření o válečném hospodářském plánování aprovisace občanského obyvatelstva. Tato opatření můžeme rozdělit na tyto skupiny: 1. taxy a maximální ceny v drobném obchodě, 2. lístková soustava rozdělení produktů podle určených cen, 3. stanovení pevných cen při státních nákupech a rekvisicích, 4. zavedení státních monopolů, 5. opatření pro zvýšení zemědělské výrobnosti, 6. opatření pro zvýšení průmyslové výrobnosti, 7. zavedení pracovní povinnosti.

Státní nákupy životních potřeb a jiných předmětů pro armádu způsobily hned po mobilisaci nedostatek zboží na trhu, vzrůst cen a spekulaci. Elementárním prostředkem boje proti vysokým cenám a spekulaci je stanovení maximálních maloobchodních cen místními autoritami. Protože nesouhlasily, ukázala se brzy nutnost soustavy. Když některé produkty a

²⁾ V článku Plánování národního hospodářství (Statistický obzor, září 1933).

zboží z volného trhu zmizely, musila se vláda ujmout zásobování obyvatelstva tímto zbožím na základě lístků. Stoupání cen nejen v maloobchodě, ale i ve velkoobchodě vedlo k stanovení pevných cen při státních nákupech a rekvisicích, to jest k nucenému vykupování zboží za stanovenou cenu. Rekvisice byly především sankcí pevných cen; v dějišti válečných operací se k nim často přistupovalo pro uspokojení okamžité místní potřeby po jakémkoli produktu, mělo-li jej obyvatelstvo (na příklad kovy, kůže, látky); jindy se rekvirovaly všechny zásoby určitého produktu v celém státě (na příklad měď, kaučuk, textilie, kůže a podobně).

Soustava státních nákupů za nízké ceny vedla k tomu, že se výrobci zdržovali prodávat své zemědělské a průmyslové výrobky a zmenšovali jejich výrobu; v zemědělství se dávaly obilí a brambory, určené pro potřebu selské rodiny, které byly nad normy lístků, skotu jako krmivo. Kromě toho se vyvíjel vedle legálního trhu s nižšími cenami a v omezených množstvích zpravidla trh nelegální, při kterém se obchodovalo za vyšší ceny, ale bez omezení množství. V Německu, kde se normované rozdělení produktů osobní potřeby rozvílo na stupeň zvlášť vysoký, byly zaváděny k odklizení těchto poruch v distribuční soustavě monopoly pro obilí, brambory, cukr, tuky, máslo, vejce, textilie, uhlí, železo, měď a tak dále.

V Anglii byla normována v polovině roku 1917 potřeba cukru a uhlí v domácnostech. Pokud se týče ostatních produktů, bylo obyvatelstvo do konce války soustavně vyzýváno, aby spotřebu dobrovolně omezovalo.

Zároveň s opatřeními, která spotřebu omezovala, snažily se státy, které vedly válku, rozšířit také výrobu. V zemědělství měly tyto snahy pozitivní výsledek jen v Anglii. Na začátku roku 1917 bylo dáno anglickým válečným zemědělským komitétům právo kontrolovat zemědělskou výrobu a donucovat k jejímu rozšíření. Komitáty regulovaly způsob orby, dohlížely na hnojení, odstraňovaly špatné hospodáře a ujímaly se prostřednictvím svých plnomocníků nepěstované nebo špatně pěstované půdy. Vlivem těchto opatření se osevní plocha a sklizeň v Anglii v letech 1917 a 1918 nezmenšily, nýbrž u srovnání s dobou předválečnou stouply.

Organisování průmyslové výroby v Německu a v Anglii mělo povahu přímo protichůdnou. V Anglii bylo rozhodnuto opřít se ve věci zásobování armády o soukromou iniciativu; soukromohospodářský aparát byl udržen v úplné nedotknutelnosti. V Německu naproti tomu byl celý průmysl podroben společnému plánu shora vymyšlenému a reguloval se složitou organizační soustavou nového válečného hospodářského typu. Reorganisaci průmyslu v zájmu obrany vzalo na sebe ministerstvo války. Podniky mnoha průmyslových odvětví byly nuceně spojeny v syndikáty, v takové svazy průmyslových podniků, v nichž veškerá práva jednotlivých podniků na regulování výroby, stanovení cen a organisaci odbytu přešla do rukou ústřední organisace, která pracovala pod přímou kontrolou a odpovědností podle direktiv moci státní; kdo nepřistoupil k nucenému syndikátu nebo nesplnil jeho poukazů, podléhal trestu do 15.000 marek nebo vězení do jednoho roku. Mo-

ment donucení byl uplatněn zvláště v syndikátu obuvním a mydlářském, utvořených 17. března 1917, respective 9. července 1917.

Princip veřejnoprávního donucení, který hrál tak velkou roli v středním věku a od kterého bylo obyvatelstvo západní Evropy osvobozeno teprve v polovině XVIII. století, dostal se v soustavě válečného hospodářství Německa na první místo.

V Polsku, okupovaném Německem, byla pracovní síla dokonce militarisována. Mobilisování dělníci byli organisováni v občanské dělnické bataliony, kterých bylo užito k budování cest. Jen málo horlivých straníků dalšího vývoje a prohloubení válečně hospodářských plánových opatření za války uznávalo, že je možné a žádoucí udržovat je po skončení války. Výlučná povaha této soustavy, zrozené mimořádnými poměry válečné doby, se obecně uznává.«

2. Německo

Volání po plánovitém hospodářství se projevovalo po světové válce velmi intensivně v Německu.

Roku 1919 navrhl říšskoněmecký ministr Wissell (sociální demokrat) se svým státním podsekretářem Möllendorffem tak zvaný Wissell-Möllendorffův plán. V něm hodlali uskutečnit pomocí výrobních syndikátů a Nejvyšší hospodářské rady při zachování soukromého vlastnictví, na podkladě spolupráce všech významných složek hospodářských (podnikatelů, dělníků, obchodníků a tak dále), a pomocí regio-

OBSAH

Úvodem	7
<i>Kapitola prví: Základní pojmy</i>	9
1. Plánovité hospodářství	9
2. Hospodářský plán	9
3. Hospodářský program	10
<i>Kapitola druhá: Vývoj myšlenky hospodářského plánu</i>	10
1. Od hospodářství liberalistického k hospodářství záměrnému	11
2. Německo	18
3. Sovětský svaz	20
4. Spojené státy severoamerické	23
5. Itálie	37
6. Mezinárodní kongres pro světový sociálně hospodářský plán v Amsterdamu	41
<i>Kapitola třetí: Myšlenka hospodářského plánu v Československu</i>	45
1. První volání po programu a jeho ohlas	45
2. Mezinárodní hospodářská konference v Ženevě	47
3. Projev Pokrokového souručenství hospodářského	49
4. Návrh na zřízení Státního sekretariátu pro ekonomisaci	51
5. Činnost Poradního sboru pro otázky hospodářské	52
6. Plán pro okamžitou pomoc hospodářskou, dlouhodobý plán hospodářský a jiné náměty	55
7. Stanovisko politických stran	62
8. Hospodářská Malá dohoda	65
<i>Kapitola čtvrtá: Hospodářský plán a hospodářský vývoj</i>	71
1. Složitost civilisačního procesu vede k hospodářskému plánu	71
2. Stanovisko vědecké organizace východiskem našich úvah	75

3. Vědecká organizace a hospodářský plán .	76
4. Popper-Lynkeus a jeho plán obecné vyživovací povinnosti	81
5. Některé myšlenky o dnešní hospodářské krizi a o východisku z ní	89
6. Hospodářský plán a soukromé vlastnictví .	91
7. Formy plánovitého hospodářství	95

<i>Kapitola pátá: Uskutečnění hospodářského plánu v Československu . .</i>	<i>97</i>
1. Práce přípravná	97
2. Hospodářství veřejné	103
3. Hospodářství soukromé	110
4. Potřeba nové výchovy a hospodářského způsobu myšlení	123
5. Hospodářský plán a politická soustava . .	125
6. Návrh zákona o národním hospodářském plánování	128

<i>Kapitola šestá: Z á v ě r</i>	<i>130</i>
1. Veřejnost a hospodářský plán	130
2. Odpovědi na námitky	130
3. Jak postupovat?	134

Poznámka o literatuře	139
Jmenný rejstřík	141